

ZNAKOVI I RIJEČI

SIGNA ET LITTERAE IV

Mythos – cultus – imagines deorum

Recenzenti

prof. dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
prof. dr. sc. Boris Olujić

Voditelj projekta

prof. dr. sc. Petar Selem

Urednice

prof. dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
dr. sc. Inga Vilogorac Brčić

Likovno oblikovanje

Boris Bui

Računalni slog

Boris Bui

Tiskanje ove knjige financijski je pomoglo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 848859

ISBN 978-953-175-477-4

ZNAKOVI I RIJEČI
SIGNA ET LITTERAE
vol. IV.

Zbornik projekta »Mythos – cultus – imagines deorum«

DE RITV AD RELIGIONEM
OD OBREDA DO VJERE

 FF press

Zagreb, 2013.

UREDNIČKI PREDGOVOR

U listopadu 2008. održan je u Splitu i na Braču treći kongres Hrvatskoga nacionalnog odbora za povijesne znanosti. Izdavanje zbornika radova s toga okupljanja hrvatskih povjesničara nije bilo u planu. Tematska poveznica skupa bila je religija. Priopćenja desetoro predavača koji su 4. listopada te godine sudjelovali u dvije sesije Sekcije stare povijesti¹ odgovarala su stoga sadržajem tematici projekta *Mythos – cultus – imagines deorum* kojemu je voditelj prof. dr. Petar Selem. Potaknut time, profesor je u prosincu 2009. okružnicom pozvao sudionike sekcije Stare povijesti i još dvoje kolega iz drugih sekcija čije su teme imale snažne antičke korijene² neka svoja priopćenja pripreme i predaju za tisak u trećem zborniku njegova projekta. Cjelovita skupina od dvanaest radova trebala je biti objavljena u proljeće 2010.

Izmjene u prvotnome planu nastupile su već kod odaziva na profesorovu okružnicu. Dr. A. Škegri učinilo se da rad neće moći završiti na vrijeme te se povukao. Pišući urednički predgovor prije no što zbornik ode u tisak tri godine kasnije, iskreno žalim zbog toga: višom silom očito bi bilo dovoljno vremena. Utjeha je što je kolega Škegro u međuvremenu drugdje objavio rad.³ Ostali sudionici sekcije stare povijesti prihvatili su poziv. Najvredniji su poslali rukopise (ne posve savršene niti sa svim priložima, razumije se) do ljeta 2010. Zatim je započeo u nas uobičajeni urednički posao da se ishodi sve što nije stiglo, otežan najprije činjenicom da se potpisnica ovih redaka u akademskoj godini 2010/11. morala prihvatiti izvanrednoga pročelnništva na svojem matičnom Odsjeku za povijest.

Dvojica autora zamijenila su teme održanih priopćenja drugima. Akad. N. Cambi je na molbu prof. Selema za ovaj zbornik napisao članak iz religijske tematike tetrarhijskog razdoblja, a već dovršeni rad „Dioklecijan u Splitu“ uputio je na objavu drugamo.⁴ Sam profesor Selem posvetio je članak s kongresnom izijačkom temom dr. sc. Vesni Girardi Jurkić, predavši ga za njezin Festschrift.⁵ Ovdje je umjesto toga interpretirao spomenike

¹ Redom prema programu sekcije:

P. SELEM, „Izidinski kult kao vezište dviju jadranskih obala“

B. KUNTIĆ-MAKVIĆ, „Mitološki Ilirik u kršćanskom Iliriku: bogovi i heroji Danijela Farlatija“

J. OSTERMAN, „Utjecaj pojave pisma na razvitak religijskih sustava ranih civilizacija“

K. BURŠIĆ MATIJAŠIĆ, „Religija – religijski običaji u prapovijesti Istre“

J. MAROHNIC, „O identifikaciji svetih Diomedovih ptica“

R. MATIJAŠIĆ, „Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija“

N. CAMBI, „Dioklecijan u Splitu“

I. VILOGORAC BRČIĆ, „Salonitanski sljedbenici Velike Majke“

A. ŠKEGRO, „Sarsenterum, Muccor/Muccur i Ludrum – (ne)riješena pitanja naše najranije crkvene povijesti“

I. KNEZOVIĆ, „Topografija kultura u rimskome gradu – primjer Andautonije“

² H. GRAČANIN izlagao je o „Crkvenom ustroju u kasnoantičkoj Panoniji“ u srednjovjekovnoj sekciji, 2. listopada, a V. LALOŠEVIĆ o „Progoniteljima kršćana u predaji Salonitansko-splitske Crkve“ u sekciji Hagiotheca, 4. listopada.

³ A. Škegro: „The Diocese of Muccurum (Ecclesia Muccuritana), Dalmatia“, *Arheološki vestnik*, 59 (2008), 291-303.

⁴ N. Cambi: „Dioklecijan u Splitu“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 42 (2011), 169-194.

⁵ Naslov je nešto izmijenjen: „Jadran – Izidinsko more“, *Histria antiqua: Časopis Međunarodnog istraživačkog centra za arheologiju* 18 (2009), 2, 177-183.

Jupitera – Amona i Gorgone Meduze koji su također pokazatelj povezanosti periadrijačkih ambijenata.

Dvoje mladih kolega objavilo je na temelju svojih priopćenja izvorne znanstvene radove u međunarodno referiranom časopisu ili domaćem ekvivalentu, udovoljavajući uvjetima koji su im bili propisani za znanstveno napredovanje. Oboje su bili ponukani da za ovaj zbornik odaberu i razviju prikladne dijelove svoje prvotne teme kojima u tim objavama nisu mogli dati dovoljno prostora, ili da obrade zamjenske teme. J. Marohnić to nije stigla učiniti.⁶ I. Knezović pripremio je opširnu verziju rada koja uključuje teze i podatke važne iz aspekta hrvatske povijesti i uže andautonijske regije.⁷ Njega nam je 2011. godine neumitna sudbina otela u punom životnom zamahu. Potreseni gubitkom koji je uz to izazvao i povećano radno opterećenje članova Katedre za staru povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, nastojimo predati javnosti dijelove znanstvene i stručne ostavštine I. Knezovića koji su za to spremni. Izlaskom ovoga zbornika riješit će se treća stavka s toga bolnog popisa.⁸

Na koncu, niže potpisana je uređujući tuđe radove propustila dovršiti svoj vlastiti.

Prema tome, od devet radova u zborniku *Od obreda do vjere* sedam ih nosi iste naslove i ima isti sadržaj kao priopćenja koja su njihovi autori održali na 3. kongresu hrvatskih povjesničara,⁹ a dva obrađuju nove teme. Polazeći od prapovijesnih kulturnih manifestacija kroz njih se u magistralsnome luku stiže do ranoga hrvatskoga novovjekovlja.

Posljednje je dotjerivanje rukopisa i opreme obavljeno ove godine. U nizu izdanja *Signa et litterae* pri projektu *Mythos – cultus – imagines deorum* ovaj svezak nosi broj više no što se očekivalo, jer su u međuvremenu P. Selem i I. Vilogorac Brčić izdali korpus saloni-tanskih spomenika orijentalnih kultova.¹⁰ Prema želji voditelja projekta, radovi su na hrvatskome s obilnim sažecima na svjetskim jezicima i s dvojezičnim legendama uz ilustracije.

U stalnoj oskudici sredstava i vremena, u streci i uz sve opsežnije zahtjeve da znanstvenici istraživači sami administriraju akademske poslove, kako nastavne – sa studentima, tako i znanstvene – po mogućnosti s nekim izdašnim europskim fondom, usred neugodnih odjeka i posljedica nepromišljenog „gospodarenja“ hrvatskim humanističkim znanostima i visokim školstvom, za ozbiljan stručni posao kao što je uređivanje znanstvenih publikacija ostaje iznimno malo prostora. Da je samo do mojega vremena i moje snage, možda ovoga zbornika ne bi bilo sada ili čak nikada. Srećom, završivši suradnju na korpusu *ROMIS* i obranivši doktorat pridružila mi se kao urednica dr. sc. Inga Vilogorac Brčić. Ja sam zadržā-

⁶ Naslov je njezina rada skraćen, „Diomedove ptice“, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), 41-61.

⁷ Sažetiju verziju bez tih dijelova objavio je pod naslovom „The worship of Savus and Nemesis in Andautonia“, *Arheološki vestnik*, 61 (2010), 187-202.

⁸ *Post mortem* su zasada objavljeni sažetak priopćenja koje je Ivan bio prijavio za znanstveni skup ujesen 2011. godine u Puli: „Uloga riječnog prijevoza u distribuciji građevinskog materijala u južnoj Panoniji“, *Prilozi za povijest i kulturu Istre* (1846-1964), 23 (2011), 86-86, te poglavlje o građevnim materijalima i tehnikama u južnom dijelu rimske Panonije („Construction materials and techniques“, 225-249) u knjizi *The Archaeology of Roman Southern Pannonia. The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*, ur. B. Migotti, BAR S2393, Archaeopress, London, 2010.

⁹ Članci Klare Buršić Matijašić, Jasmine Osterman, Roberta Matijašića, Inge Vilogorac Brčić i Ivana Knezovića.

¹⁰ *Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones Salonitani, Signa et litterae* III, [Zbornik projekta „Mythos – cultus – imagines deorum“ Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu], FFPress, Zagreb, 2012.

la cenzorsko-recenzentski dio uredničkih poslova i prvu lekturu te raspravljala s kolegama o sadržajnim pitanjima, a ona je pazila da kritički aparat bude ispravan i potpun, ujednačavala je izgled tekstova, lektorirala ih, surađivala s našim grafičkim urednikom... Popravljala je i visokostručne detalje u kojima se i sami autori loše snalaze. Uredničko iskustvo koje je ponijela iz Matice hrvatske i uvećala radom na *ROMIS*-u i njezina iznimna efikasnost iznijeli su ovaj posao do kraja. Od srca joj zahvaljujem.

Hvala i našem strpljivom i uvijek spremnom grafičkom uredniku, voditelju FF-presa gospodinu Borisu Buiju koji nas stvarno razumije, ne odustaje od suradnje i uvijek će učiniti najbolje. Hvala i profesoru Petru Selemu koji je prihvatio da u okrilje svojega projekta uzme skupinu autora s Trećega kongresa hrvatskih povjesničara i objavi njihove radove, a sada će napokon u ruke primiti rezultat.

Kolegama koji su napisali priloge zahvaljujem na strpljenju i učinkovitoj suradnji, očekujući da će ovo lijepo i korisno izdanje brzo pretočiti njihova postignuća u znanstveni optičaj.

Na Pašmanu, 12. srpnja 2013.

Bruna Kuntić-Makvić

SADRŽAJ

<i>Petar Selem</i> , Proslov	5
<i>Bruna Kuntić-Makvić</i> , Urednički predgovor	7
<i>Klara Buršić Matijašić</i> , Religija – religijski običaji u prapovijesti Istre . . .	11
<i>Jasmina Osterman</i> , Utjecaj pojave pisma na razvoj religijskih sustava ranih civilizacija	39
<i>Robert Matijašić</i> , Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija . .	61
<u>Ivan Knezović</u> , Topografija kultova u rimskome gradu – primjer Andautonije	71
<i>Inga Vilogorac Brčić</i> , Salonitanski sljedbenici Velike Majke	93
<i>Petar Selem</i> , Jupiter – Amon na sjevernom Jadranu	119
<i>Nenad Cambi</i> , Bilješke o tetrarhijskoj religijskoj politici.	133
<i>Hrvoje Gračanin</i> , Crkveni ustroj u kasnoantičkoj Panoniji.	155
<i>Vesna Lalošević</i> , Progonitelji kršćana u predaji Salonitansko-splitske crkve	171

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
FF-press

Za nakladnika
prof. dr. sc. Damir Boras

Tisak
Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Naklada
300 primjeraka